

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Titkos írás egy Corvinában. A budapesti Egyetemi Könyvtárban őrzött Corvinák egyik kötete CURTIUS RUFUSnak Nagy Sándor tetteiről szóló művét tartalmazza. A kódex előzéklapján furcsa jelek sorakoznak egymás mellett: egy titkos írásnak a betűi.

A könyvtárosokat és a Corvinákkal foglalkozó tudósokat már régen foglalkoztatták az ezzel kapcsolatos kérdések: mit jelenthet, ki írta be és mikor?

Az utolsó kérdésre egyszerű a válasz. A bevezető pár szó megmondja az évet: 1491. Az évszámból ugyan a négyszáz jelölése kimaradt, de az írás jellege, a benne található 1490 évszám világosan utal a XV. század végére.

Az író személyére is elég könnyen lehet következtetni. A kódex címlapján alul, középen, ott, ahová a tulajdonos címerét szokták festeni, MÁTYÁS aranygyűrűt tartó hollós címere helyett az ARAGONIAI családé található. A könyv tehát BEATRIX királynéé volt. A furcsa jeleket ő írta bele. Erre azért következtethetünk bizonyossággal, mert tudjuk róla, hogy máskor is szokott titkos írást használni. Egyik levelében, melyet 1491. június 13-án írt testvérehez, ELEONÓRA ferrarai hercegnéhez, kettejük levelezése számára új titkos írásjeleket küldött.

A tartalom megfejtésére pár évvel ezelőtt az Egyetemi Könyvtár néhány munkatársa vállalkozott. Jóllehet a szöveg a titkos írások egyszerűbb fajtáján van írva, ahol minden betűnek mindig egyforma, de a többitől különböző jel felel meg, a megfejtés a tartalomra vonatkozó támpontok hiányában igen nehéz feladat volt. A könyvtárosok mégis igen hamar, egy nap alatt megbirkóztak a feladattal, amiben a főérdem OROSZ Gáboré és MEZEY Lászlóé.

A bejegyzés latin betűkre átírva és kiegészítve a következő: „Anno Domini millesimo [CD]LXXXX primo. Die dom[i]nico post epifaniarum || domini veni huc Agriam, tercio die venit post me huc || sere[nissi]mus d[ominus] rex Ladislaus 1490 coronatus in die || dominico die post festum s[anctae] exaltationis s[anctae] crucis.”

Magyar fordítása így hangzik: „Az Úr 1491. esztendejében. Vízkereszt utáni vasárnap jöttem ide Egerbe, harmadnapra utánam jött ide a dicső Ulászló király, akit 1490-ben, a szent kereszt felmagasztalása utáni vasárnap koronáztak meg.”

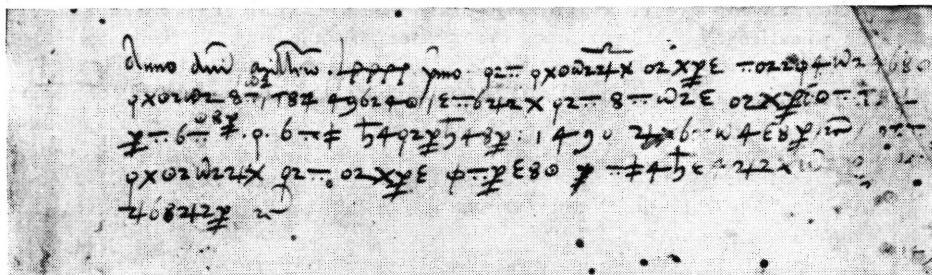
A bejegyzés megértéséhez fel kell eleveníteni a XV. század utolsó évtizedének történetét. 1490-ben, MÁTYÁS király halála után CORVIN JÁNossal együtt az özvegy királyné lett a koronatanács elnöke. BEATRIXnek elég sok hú embere volt, ő rendelkezett a bányavárosok felett, az ő katonái parancsoltak Esztergomban, Diósgyőrött, Zólyomban és néhány más kisebb várban. Ilyen körülmények közt állásfoglalása az új király megválasztásakor sokat jelentett.

A nagy király örökére sokan pályáztak, így HABSBERG MIKSA, ULÁSZLÓ cseh király, JÁNOS ALBERT cseh herceg és maga BEATRIX is. Az utóbbit azonban sokan gyűlöltek, és nem volt akkora pártja, hogy a siker reményében pályázhatott volna a trónra. A hatalomról mégsem akart lemondani, s így — csakhogy királyné maradjon — ki-

QVINTI CVRTII RVFFI RERVV
GESTARVVM MAGNI ALEXAN-
DRI REGIS MACEDONVVM
LIBER PRIMVS
INCIPIIT

Tander ad archæcedonem ex
pe. sponso militem Claudē
cum pecunia misso Lyce ha
phibea rebus coposuit ad
urbem celenal exercitum ad
mouit. Meda illa temper
tate moenia interfluebat.
M. arsus amir. fabulosis
gnacorum carminibus me
tus fons eius ex summo mo.

ris c. mine excurrat in subiectam petram magno strepi
tu aquarum cadit. Inde diffusal circumdedit rigati campo
undis & suas dirigit undas tubent. Itaq; color eius
modo mari similis. locum poetarum mendacio fecit. Qp
nymphas amore annis retenta in laru
de. Ceterum ōdii intra muros fluic nomen
suum retrinet. A. cum extra munimenta se euoluit.
maioris in ac molle agentem undas. Lycum appellat.
Alex. inar. in em urbem destruat a suis intrat. Ar
cem uero inquam confugerat oppugnare adorsus cadu
ceatorem premisit qui denunciaret. ni dederent ipsos uer
na esse castruos. Illi caduceatorem in turrim et leri et o
pate dicit. in. editam perductum. quanta esse al. ado
intus. ubi. ac nuntiare alexandro non eadem ipsum

jelentette, hogy hajlandó a megválasztandó uralkodónak kezét nyújtani. Ezt használták ki a cseh király párthívei. Megjelentek előtte, rábeszéltek, hogy egyezzen bele ULÁSZLÓ királyságába, s egyúttal az ő nevében megkérték a kezét. A kedvező válasz után a rendek 1490. július 15-én megválasztották ULÁSZLÓT, azzal a feltétellel, hogy BEATRIXOT nőül veszi.

ULÁSZLÓ kijelentette az esküvőre való hajlandóságát, de ezt különböző ürügyekkel egyre halogatta. Helyzete közben megnehezült, mert a trónkövetelők fegyverrel próbáltak igényeiknek érvényt szerezni. MIKSA visszafoglalta Bécsset, utána megtámadta az országot, és hadaival Buda felé nyomult. Ugyanekkor JÁNOS ALBERT Kassát ostromolta. BEATRIX felhasználta a „völegény” szorultságát, és megfenyegette, hogy ha nem veszi feleségül, átadja várait a trónkövetelőknek.

ULÁSZLÓ engedett a kényszernek. Néhány bizalmas embere jelenlétében BAKÓCZ Tamás győri püspök előtt házasságot kötött BEATRIXSZAL, de feltételül szabta, hogy ezt politikai okokból egy ideig tartsák titokban. A szertartás után azonnal elbúcsúzott újdonsült feleségétől, hidegen, — mint BONFINI írja — „sem csókkal, sem mosollyal, sem nyájkodással, komoly arccal, mint idegen az idegentől”.

Ulászló és hívei egy pillanatig sem vették komolyan a házasságkötést, várták, hogy a körülmények javulásával mikor mondhatják ki annak érvénytelenségét, és dicsekedtek, hogy az olasz asszonyt „olasz módon”, cselszövésrel játszották ki.

A királyné természetesen gyanakodott, de „férjének” elég sokáig sikerült félrevezetnie. ULÁSZLÓT harcaiban pénzzel és katonákkal támogatta. Ilyen körülmények közt történt a CURTIUS kötetben feljegyzett látogatás 1491 januárjában. BEATRIX bizalmas hívének, NAGYLUCSEI Orbán egri püspöknek a palotájába ment, s itt kereste fel a Kassa felmentésére siető király. A látogatás valószínű célja újabb pénzkérés lehetett.

ULÁSZLÓ később, miután a trónkövetelők támadásaitól megszabadult, igyekezett a számára terhes kötelektől megszabadulni. A királyné viszont egyre csökkenő reménnyel, de nem csökkent kitartással évekig küzdött jogai elismertetéséért. Végre közel tíz évi huzavona után, 1500-ban a pápa érvénytelennek minősítette a házasságot.

A döntés után BEATRIX kénytelen volt elhagyni Magyarországot. Még a tulajdonában levő CURTIUS-kötetet sem vihette magával.

Egy fél évszázaddal később, Buda elfoglalása után a szultán a Corvina-könyvtár maradványát, köztük BEATRIX kódexét is, Konstantinápolyba szállíttatta, s ez csak 1877-ben került vissza Magyarországra. Azóta az Egyetemi Könyvtár őrzi.

Miképpen került el a gyulafehérvári bibliotékának egy része az 1658. évi tatár pusztítást? SZALÁRDI János derék krónikaírónk BETHLEN Gábor jellemzése kapcsán beszéli el, hogy „Bibliothecát, különb különb tudományokhoz tartozó gyönyörűséges jó könyvekkel rakottat, olyat szerzett vala ugyanazon [fehérvári] collegium szükségére, a mellynek is megszerzése sok ezer tallérokban készülhetett. Mellynek gondviselése erős hit alatt egyik ott való káptalan hűségére bízotván, regestrum szerint, a mikor minemű könyveket a [schola-] mesterek kikivánnak vala, kiadnák és azokat ismét az ő idejében beszédnek szorgalmatosan, minden kár nélkül, mellyre a bibliothecariusnak ugyan fizetése is jár vala.”¹

E nagyszerű könyvtár, amely öregbik RÁKÓCZI György idejében még tovább gyarapodott, bizony mindössze csak alig néhány évtizedig felelhetett meg az alapítótól megjelölt rendeltetésnek.

II. RÁKÓCZI György szerencsétlen lengyelországi kalandja után a megtorlást hozó tatár kán Erdélybe törve, Szeben alól Fehérvár felé fordult, s ott mindent a legkegyetlenebbül tört, zúzott, égetett, rabolt. Ugyancsak SZALÁRDI adja tudunkra, hogy „minden egyházakat, tornyokat, . . . collegiumot, oskolát, fejedelmi drága épületű házakat s az egész nagy rakott épületű belső várost porrá és hamuvá tevék.”

„Pápai János ottvaló egyik káptalan a bibliotheca és conservatorium, levél- és könyvtartóházak, a melly segestyében az egyháznak dél- és a vár felől való oldalában igen alkalmas helyen tartatának, noha annak a templomból bejáró-ajtáját kővel berakattatván, hogy onnan belől az ajtóhely majd meg sem tetszenék, jó módjával bemeszeltették vala, a hova maga is kívülvaló ablakon bebujván, azon könyves, levéltartó-házakban elrejtett vala. De a füttyésző, prédáló nép megsejdtvén a segestyét, könnyen ráhágák, s magát, hogy jó szabású, természetes és ifjú ember is volna, rabbá tevék, a sok munkával, költséggel szereztetett sok szép könyveket s leveleket is és protocollumokat, avagy fejedelmi könyveket, valamellyeket Toroczközi Ferecz nevű egyik káptalan magával Szebenbe el nem vihetett volna, [egy darab gránát posztója levén, a szekereseknek avval fizetett,] azon könyvtartóháznak közepire rakásra hordván, úgy gyujták és égeték meg rettenetes és becsülhetetlen kárral.”

„Ó, szánja meg az úristen! hogy annyi sok magok hasznokat kereső tiszték, praefectusok, udvarbírák közül nem találtatott vagy egy, ki az országnak, a levelekből, királyi könyvekből, protocollumokból: az ecclesiának pedig a bibliothecának sok szép és nagy summa pénzben álló könyveknek romlásából való nagy kárát megkeserülte, szánta volna, s az romlás előtt Szebenbe avagy csak azokat beköltöztette volna.”²

Igy szól SZALÁRDI közismert leírása. Természetes, hogy ő, a fejedelmi levéltáros, mindenek fölött legjobban a levéltári és könyvtári anyag pusztulását fájlalta. Annak romlásáról ezért emlékezett meg mindenki másnál részletesebben. Elbeszéléséből megtudjuk, hogy TARACZKÓZI Ferenc káptalan a maga költségén egynehány szekérenyi iratot Szebenbe ugyan még elmenekített, ellenben a levéltár nagy része s a könyvtár teljes egészében ott maradt, mindezt azután az ellenség könyörtelenül fel is égette.

Kétségtelen, hogy SZALÁRDI a tőle leírt eseményeknek nem volt szemtanúja, sőt akkor már állandóan váradi lakos lévén, arról nem számolhatott be, vajon minden egyes darab csakugyan tűzhalált lelt-e? s a történetesen megmaradtakat volt-e, aki összeszedje? De akármiként is történt, az a körülmény mégis megállapítható, hogy voltak könyvek, amelyek nem osztoztak társaik szomorú sorsában. Ez a szerencsés megmenekülés csakis úgy történhetett, hogy már jóval megelőzőleg kivették a könyvtárból.

1648. október 11-én meghalt az öregbik fejedelem. Két esztendő múlva, 1650.

¹ Szalárdi János *Síralmas magyar krónikája*. 33. hasáb.

² I. h. 390—91. hasáb.

június 16-án ZSIGMOND fiával együtt a fejedelemsasszony is kiköltözött a fehérvári palotából, egészen átengedve azt az ifjú fejedelemnek.³ Mindketten hazaköltöztek családi fészükbe: Sárospatakra. 1651-ben megházasodott ZSIGMOND herceg, felesége azonban még ugyanabban az évben meg is halt. Nemsokára ezután, 1652. február 4-én az özvegyen maradt ifjú férj is követte. Az így magára maradt öregbik fejedelemsasszony most már minden vigasztalását az egyházáról való gondoskodásában lelta. Különösen sokat áldozott az iskolákra s közöttük is főképpen a pataki kollégiumra. Az 1650-ben tanáruul meghívott nagyhírű és nagy tudományú COMENIUS Ámos Jánosra bízta az iskola újjászervezése, előbb ZSIGMOND herceg, az ő halála után pedig édesanyja törekedett elősegíteni a nagy tudós átalakító terveit.

Bizonyosnak tartom, hogy ezzel a helyzettel hozható összefüggésbe SZÉCHI SERES István Kolozsvár-városi sáfárpolgár szűkszavúsága ellenére is sokat mondó számadási tétele 1653. július 26-án: „Erkezuen Baal Pataki Janos Ura[m] Eoregh aszsz(onyunkna)k feő szolgálai, per(sonarum) 12. Viszen Feieruarrol az Bibliotecabol Derek Keonyueket Patakra.”⁴

Ennek az adatnak értékessé tételéhez szükséges annak egyes elemeit vizsgálat alá vennünk.

Először is BÁLPATAKI Jánosról tudjuk meg, hogy az öregbik fejedelemsasszony főszolgája. E kevésbé ismert név közelebbi adatai után nyomozva, feleletet ugyancsak SZALÁRDMÁL találunk: 1645 szeptemberében Váradon „Bálpataki János, üdösbik fejedelemsasszony Hopmestere megholt vala, ki ugyanott a vár előtt való öreg egyházba, Petneházi István [borosjenei főkapitány] és Bornemisza Pál [udvari főkapitány] temetőhelyekre, temettetvén, czimerjével zászlója is a fejedelemsasszony parancsolatjából, hogy kedves jó szolgája lött volna, noha különben nem derekas nagy nemzet lett volna, feltétetett vala.”⁵ Nagyon valószínű, hogy ifjabb BÁLPATAKI János fia volt LORÁNTFY Zsuzsánna 1645-ben elhunyt derék udvarmesterének, akinek udvari szolgálatában is — úgy látszik — utódává lőn.

A sáfár feljegyzéséből azt is megtudjuk, hogy BÁLPATAKI tizenketted magával jött el a könyvekért, hogy a fehérvári bibliothecából Sárospatakra szállítsa. Tehát abból a körülményből, hogy e könyvtári anyagot a fejedelemsasszony legelső szolgája nagy fuvaros és kísérőszeméllyel szállította, egészen bizonyosnak állapíthatjuk meg, hogy itt nem egy-két kötetnyi könyv elvitelére, hanem több szekérnyi, tehát csaknem egész könyvtárnyi mennyiségűre kell gondolnunk. Ezt erősíti meg a sáfárpolgár számadásának az a megjegyzése is, hogy „derék könyveket” fuvaroztak. E „derék” jelző pedig itt sem tartalomra, sem méretre nem vonatkozhatik, hiszen a sáfár aligha látta a hihetőleg hordókba becsomagolt köteteket, vagy ha netalán mégis látta, egyáltalában nem valószínű, hogy a különben nagyon jóra való, királybírósgát is viselt polgárembert különösebben érdekelték volna a bizonyosan latin nyelven írott s főképpen teológiai tartalmú munkák, ezért tehát más véleményt aligha is mondhatott róluk, minthogy nagy, illetőleg derék mennyiségű volt.

³ SZALÁRDI (251. hasáb) szerint az özvegy fejedelemsasszony még Erdélyben várta meg a fejedelem síremlékének feállítását, ez pedig — a krónikának nem egészen világos szavai szerint — 1650-ben történt volna. Ez a beállítás azonban téves, mivel a kolozsvári sáfárpolgárok számadáskönyvéből tudjuk, hogy a síremlék faragott kövei Lengyelországból csak 1651. október 13-án érkeztek Kolozsvárra (148. lap), ekkor pedig már Sárospatakon kellett lakniok, hiszen ekkorra már megtörtént ZSIGMOND lakodalma, sőt a felesége már halott volt, s el is temették ugyancsak Patakon. Ezért Erdélyből való kiköltözésüknek föltétlenül 1650-ben kellett megtörténnie.

⁴ *Kolozsvári sáfárszámadáskönyvek*. 1653., 110. l.: (A kolozsvári román állami levéltárban.)

⁵ SZALÁRDI. 218. és 544. hasáb.

E sok kötetnyi könyvet hihetőleg a pataki kollégium könyvtárának gyarapítására válogatták ki a fehérvári bibliotékának másodpéldányaiból. Másodpéldányokra azért gondolhatunk, mivel az ország első könyvtárának megcsonkítását aligha határozta volna el akár a fejedelem, akár édesanyja, akár BISTERFELD professzor vagy pedig CSULAI püspök. Ellenben tudjuk, hogy e nagy könyvtár köteteinek beszerzése nem egyszerre történt,⁶ s miként TELEKI Mihály fejedelmi tanácsúr könyvtárgyarapításával kapcsolatosan is adatunk van arra vonatkozólag, hogy nemcsak egyes könyveket, hanem megvételre egész bibliotékát is kerestetett,⁷ mennyivel inkább megtehetette ezt BETHLEN Gábor, akinek számtalan követe, alumnus diákja meg más küldötte járta a külső országokat, s kereshette fel a könyvpiacokat, sőt hadakozásai folyamán maga a fejedelem is messzi földeket bejárt.

A Fehérvárról elszállított könyvek azután többé már nem kerülhettek vissza régi helyükre, s ezért föltétlenül el is kerülték az 1658. évi tatárpusztítást, ellenben a pataki könyvtár sorsában osztozva, a sok viszontagság ellenére nem egy kötete akár a pataki kollégiumban, akár pedig valamelyik katolikus intézetben mégiscsak fellelhető lehet, minthogy a kollégium épületének 1671-ben történt elfoglalásakor a menekülő tanároknak és az ifjúságnak nem volt lehetősége gyűjteményeiket Fehérvárra avagy Kassára, majd Göncre magukkal vinniök.

Nem volna hiábavaló fáradság e köteteket felkutatva, azt is megállapítanunk, hogy e könyvek miféle megkülönböztető jelzéssel voltak ellátva?

HEREPEI JÁNOS

A második sárospataki nyomda leltára 1820-ból. A Magyar Könyvszemle 1926. évi 1. és 2. füzetében közölte HARSÁNYI István a COMENIUS ösztönzésére, LORÁNTFY Zsuzsánna fejedelemasszony anyagi támogatásával 1650-ben felállított első sárospataki nyomda leltárait.¹ A három különböző időből származó leltár — 1666, 1669, 1674 — nemcsak azért érdekes és értékes, mert képet alkothatunk magunknak a magyarországi nyomdászat és könyvkötészet XVII. századbeli történetéről, hanem ezek a leltárak könyvtörténeti és általános művelődéstörténeti szempontból is jelentősek. Az első sárospataki nyomda mindössze 21 évig, 1671-ig működött. E rövid idő ellenére is fontos munkák, COMENIUS tankönyvei, az első ismert magyar ABC-s könyv a pataki tipográfiában láttak napvilágot.

Százharminchat év szállt el a Kollégium felett, mire SZENTES József kapitány 1805-ben, ténylegesen 1807-ben felállította a második nyomdát Sárospatakon. Nehezen indult a nyomda, és ez a nehézség hosszú évekig végigkísérte működését. SZENTES József nem volt szakember, a nyomda felszerelése sem felelt meg a követelményeknek. Bár a pataki iskola élénk szellemi és irodalmi központ volt, a tanárok többnyire pesti vagy debreceni nyomdákban jelentették meg műveiket. Ennek következtében SZENTES nyomdája hamarosan anyagi zavarba került. A tulajdonos a Kollégiumtól felvett kölcsönökkel igyekezett fenntartani magát, ami végül oda vezetett, hogy a zálogképpen lekötött nyomda lassanként teljes egészében a Kollégium birtokába került. NÁDASKAY András lett az új nyomdász. Azonban sem az új mester, sem pedig az új tulajdonos nem hozott nagy változást az elhanyagolt felszerelésű nyomda életében. A főiskola ugyanis egy sokkal nagyobb ügygel, a „Nagy Collegium” építésével volt elfoglalva, a nyomda sorsa jelentéktelenné vált a nagy vállalkozás mellett. A nyomda működött ugyan, kisebb-nagyobb művek jelentek benne. A Kollégium a lehetőséghez mérten igyekezett legalább a karbantartás erejéig

⁶ HEREPEI JÁNOS: *A gyulafehérvári academicum collegium első tíz éve* (Kézirat).

⁷ KONC József: *Egyháztörténeti adalékok*. (Protestáns Közlöny. 1891. 40. 1.).

¹ HARSÁNYI István: *A sárospataki nyomda leltárai*. Magy. Könyvszle. 1926. 111. 1.

támogatni a nyomda működését. A kinevezett „typographiae inspector” állandóan szorgalmazta a nyomda korszerűsítését. Ennek eredményeképpen végre 1820-ban a Kollégium rektora elrendelte a nyomda leltározását, melynek alapján tervbe vették a műhely régi felszerelésének kicserélését és új sajtókkal való berendezését.

Az 1820-ból való leltár — melyet FÁY Ferenc főgondnok helyettes, ROZGONYI József nyomdafelügyelő és NÁDASKAY András nyomdász jelenlétében vettek fel — valóban szomorú képet mutat a nyomdáról. A betűk nagy része kopott, sőt olvasztani való, a „requisitumok”, vagyis a nyomdai kellékek hasonlóképpen „ótska”, elavult állapotban voltak. A sajtók különösen nem feleltek meg a kor követelményeinek, a fatégelyes, márvány fundamentumos sajtó sokkal avultabb volt, mint az első pataki nyomda „praeluma”, melynek tégelye már 1674-ben rézből készült.

A három oldalas leltár fontokban számítva pontosan feltünteti a betűk bruttó súlyát, külön mérték le a ládákat, amikben tartották, külön a betűk tiszta súlyát. (Jelen közleményünkben csak az utóbbit közöljük.)² Egyébként a leltár teljes szövege a következő:

„1820-dik Esztendei Május Holnap' 25-ik Napján a' Sáros Nagy Pataki Collegium Typographiája inventáltatván, következőképpen találtatott.

Sub No.	Ótska Betűk Nevezete	Libra	Observatio		
1.	Szabón fractur, és	54			
2.	Doppelt Text Fractur				
3.	Szabón Antiqua				
4.	Doppel müttel Antiqua	41 ¹ / ₂			
5.	Doppel müttel Müziert				
6.	Doppel Cicero Müziert				
7.	Doppel müttel Fractur	71			
8.	Text Fractur	51			
9.	Tertia Fractur	56			
10.	Tertia Antiqua	77 ¹ / ₂			
11.	Text Antiqua	76			
12.	Tertia Cursiv	56			
13.	Cicero Cursiv	172 ¹ / ₂			
14.	Garmond Cursiv	55			
15.	Petit Cursiv	40			
16.	Ferschiedene Wersalien	41		alte	
17.	Doppelt Cicero Wersalien antiqua	24		}	
18.	Text Cursiv Wersalien				
19.	Cicero Hebreisch	19			
20.	Cicero Grichisch	41			
21.	Tertia Antiqua	17		alte	
22.	Garmond Antiqua	27		alte	
23.	Petit Antiqua	47 ¹ / ₂		alte	
24.	Cicero Cursiv defect	19 ¹ / ₂		alte	
25.	Garmond Antiqua	28		alte	
26.	Verschiedene Rössel	23		alte	
27.	Kundschaft	32		Kettő	
28.	Petit Kalender Zeichnen	32			
29.	Garmond Kalender Zeichnen	27		alte	
30.	Garmond Antiqua	23		alte	
31.	Garmond Antiqua	138		alte	} elolvasztani valók
32.	Garmond Antiqua	126		alte	
33.	Garmond Antiqua	118		alte	

² A leltár eredetije a Tiszáninneri Ref. Egyházkerület Levéltárában Sárospatakon. B. XLIV. 18. 329. sz.

	Uj Betük Nevezete	Libra	Darab	
34.	Mittel Antiqua	277 ¹ / ₂		Ezek dto 10-a Aprilis 1819. el hozattak, s a maga Valóságá- ban meg vagynak
35.	Cicero Antiqua	505 ¹ / ₂		
36.	Garmond Antiqua	505		
37.	Titel Schriften	97 ¹ / ₂		
38.	Verschiedene Röszel	28		
39.	Durchschisz Regleten	36		
40.	Tertia, und Text Quadraten	21 ¹ / ₄		
41.	Linien	50		
42.	2. Placat, 2. Folio, 2 quart Einfassung		6	
43.	Verschiedene Spiz linien		24	

Requisitumok

44.	Winkelhaken	7 db	Rézből készült, jó és használható
45.	Ólom pléhkel felül bé vont fa formák Czfírázatokra valók kisebbek, és nagyobbak ...	21 "	Ótskák, és jobbára haszonvehetetlenek
46.	Sajtó, minden hozzá-tartozandó Requisitumokkal	1 db	Nagyon ótska, és alig használható formában, mellynek még ez a fogyatkozása is van, hogy a' Tigelja fa, a' Fundamentoma Márvány-kő, mellyeknek Rézből kellene lenni
47.	Más sajtó széjjel szedett	1 "	El avult állapotban, mellynek minden nagyobb fa, és vas eszközei meg vagynak ugyan, de már annyira haszon-vehetetlen, hogy a' Collegium rajta soha nem is dolgozhatott
48.	Harmadik sajtó, mellyben a' Formulárék préseltettek Bálba	1 "	Ótska ugyan, de még használható
49.	Regál, vagy-is Betü Stellazsi	3 "	Mellynek ketteje még haszna vehető, az Egyike pedig nagyon ótska
50.	Betü tartó Kasztni	4 "	Ujj, és jó állapotban
51.	Betü tartó Kasztni	25 "	Ótskák, de még használhatók
52.	Kalendárium Betü-tartó kissebb Kasztni ...	2 "	Ótska állapotban
53.	Apróbb fiókos Regál, vagy-is Kilencz kis fiókos Stellazsi	1 "	Használható státusban
54.	Deszkás Regál Hét fiókos, a' más része pedig be toló deszkákkal	1 "	Középszerű állapotban
55.	Fiókos, két felé nyiló, és Pléhkel záródó Regál Kasztni	1 "	Nagyobb formájú, ujj készület
56.	Betü szedő deszka	10 "	Jó, és használható
57.	Betü szedő deszka	7 "	Ótska állapotban
58.	Betü szedő Hajó in folio	4 "	Jó, s' használható
59.	Betü szedő Hajó in Folio	1 "	Rossz, és nem használható
60.	Betü szedő Hajó in Octavo	3 "	Jó státusban

61.	Ásztató Deszka	5 "	Középszerű állapotban
62.	Sajtóban lévő Vas Ráma	1 "	
63.	Sajton kívül lévő Vas Ráma	5 "	
64.	Kis Reszelőtska	2 "	Ótska
65.	Harapó fogótska	2 "	Ótska
66.	Kés	1 "	Fa nyelvű igen hitvány
67.	Fejes szögh	2 "	
68.	Kis vésőtske	1 "	Rosz (Sic!)
69.	Ár	1 "	Hitvány
70.	Kézi fűrés	1 "	Ótska
71.	Kis furótska	1 "	Rosz
72.	Punctir Czanglitska	1 "	El törve
73.	Fa, drótos gyertya tartó	2 "	Hitvány
74.	Koppantó	1 "	Rosz
75.	Olló	2 "	Az egyik meg lehetős, a 2-ik Hitvány
76.	Kis Asztal, kereszt lábbal, s' Fiókkal	1 "	El avult állapotban
77.	Háromlábú Corrigáló szék, magos	2 "	El avult állapotban

Patak 25-a May 1820.

Fáy Ferenc
coadjutor vice curator
Rozgonyi József
typographiae inspector
Nádaskay András
typographus.

A nyomda elhanyagolt állapota ellenére is tudott szépet produkálni. 1810-ben KAZINCZY Ferenc egyik költeménye SZENTES József nyomdájában jelent meg. *A nagyság* és szépség* diadalma, Napoleonnak és Luizának menyegzőjőknél* című kiadvány egyike a legszebbeknek, amik magyar sajtó alól kikerültek. A sárospataki SZENTES-nyomda örök dicsősége marad — írja REXA Dezső, aki KAZINCZY versét hasonmásban kiadta. „A nyomtatvány címlapjának betűméretei, arányossága, levegős elosztása, a szövegdalalak írása, beosztása, sorainak zárása, sorközeinek szélessége, elsőrendű nyomdai alkotássá teszik e kis munkácskát.”³

Az idők folyamán természetesen a pataki Kollégium nyomdája is eljutott oda, ahová a korabeli tipográfiaiak. Termékeivel, különösen a népiskolai tankönyvek kiadásával, egészen jelentős helyet foglalt el nyomdászatunk történetében.

TAKÁCS BÉLA

Régi pesti könyvek és könyvtulajdonosok. (*A török utáni első pesti telepések.*)
A fővárosi levéltár szép számmal őrizte meg a régi pesti lakosok inventáriumait: ingó és ingatlan vagyonuknak hagyatéki leltárait. Ezek sokféle szempontból érdekesek, becses anyagot találhat bennük akár a gazdaság-, akár a művelődéstörténész. Gyér, de nem érdektelen adatok szólnak ezek között az 1686 után kialakuló pesti társadalom könyveiről.

Kutatásaink, melyek egyelőre csak az 1686—1696 között bevándorló, első telepések társadalmi viszonyait vizsgálják, 50 inventáriumot találtak a lakosságnak ebből a köréből. Valamennyi leltár — egy kivételével — pesti ingatlantulajdonosok, de kivétel nélkül polgárjoggal rendelkező egyének vagyoni viszonyairól számol be. Tekintve hogy

³ REXA Dezső: *Kazinczy Napoleon és Mária Luiza menyegzőjére*. Gyoma. 1932. 15. l.

1696-ban Pesten 218 ház állt, beleértve a középületeket is,¹ értésléseink körülbelül a vagyonos polgárság negyedrésszére vonatkoznak. (Ingatlan nélküli zsellérek, napszámosok leltárai ebből az időből nem kerültek elő.)

Távolról sem akarunk e számbeli kisebbség adataiból önkényes következtetéseket levonni. Annyit azonban megjegyezhetünk, hogy ez az 50 leltár kicsiben eléggé híven tükrözheti az egészet, mert benne a polgári társadalom csaknem minden réteget és csoportját képviselve látjuk.

Az értelmiségi réteget érintő leltárak a győzelmes császári hadsereg egy tisztjére, továbbá állami hivatalnokokra (sótiszt, vámszedő, hídmester), a városi német tanítóra, egy megyei szolgabíróra, valamint a volt pesti plébánosra vonatkoznak. Könyvekről egyik leltárban sincs említés, mindössze PUTANICZ János esztergomi kanonok, a volt plébános, később budai prépost hagyatékában volt egy kalendárium.²

Nem találunk könyvet a kereskedők hagyatékában sem. A legnagyobb számmal iparosok, önálló mesterek leltárai maradtak fenn: mészárosok, pékek, tímárok, cipészek, szabók, szűcsök, kőfaragók, kőművesek, ácsok, kádárok, szappanfőzők, fuvarosok, lakatosok, nyergesek és borbélyok. Ebben a meglehetősen változatos iparos-rétegben 4 olyan személy fordul elő, akinek inventárium a könyvekről emlékezik meg.

Egy *építészeti szakkönyvet* találunk MEISTER Mátys ács, később császári építőmester hagyatékában.³ — MEISTER 1657 körül született Elzászbán, s 1694-ben kapott Pesten polgárjogot. 1705-ben a városi külső tanács tagja lett, tehát a polgárság patrícius-rétegéhez tartozott. Emeletes, 3 szobás sarokháza a város központjához közel, a mai Molnár utca északi végében állott. Lakásának berendezése intarziás bútorral, aranyrámás tükörrel, faliórával, szőnyeggel, függönyökkel és a falakon 21 különböző képpel — finomabb izlésről tesz tanúságot. 1725-ben halt meg.⁴ — Sajnos, mint általában, az említett építészeti szakkönyv címét, szerzőjét a leltár nem jegyezte fel.

Három *építészeti rajzkönyvet* említ KALCHER Márton kőművesmester, városi tanácsos hagyatéká.⁵ — KALCHER Stájerországból került Pestre. 1655 körül született, s az első telepek között, 1687-ben kapott polgárjogot. Emeletes, 3 szobás háza a mai Petőfi Sándor utca 3. szám (Trattner—Károlyi-ház) helyén állott, ugyancsak finomabb izlésre valló berendezéssel. Tekintélyét az is mutatja, hogy KOHÁRY István országbíró vele építteti fel jolsvai kastélyát. De ő kezdi meg Pesten a GLÖCKELBERG-, később ESTERHÁZY-palota építését is, melyet halála miatt nem tud befejezni. 1701-ben halt meg. Egy időben a városi kamarás (pénztáros) tisztét is viselte, lakásában pedig külön fiókos iratszekrény állt. Ő maga azonban nem tudott írni.⁶

A harmadik könyvtulajdonos a városban „ezermester”-nek nevezett MODAUER György János lakatos, esztergályos és molnár. Schweinfurtban (Bajorország) született, 1657 körül. 1689-ben szerzett polgárjogot.⁷ Egy „régí könyve volt Krisztus életéről”, mint a leltár mondja, s ezenkívül „különböző régi könyvecskék”.⁸ Keskeny és magas, kétemeletes, 3 szobás lakóháza — albérllökllel zsúfolva — a mai Váci utcában (körülbelül a volt Angolkissasszonyok templomával szemben) állt.⁹ Élete során sok dolgot adott a városi hatóságoknak. Feleségét civakodás közben agyonlötötte, majd megszökött, s állítása

¹ Az 1696. évi adóösszeírás (Főv. Lt.).

² Test. a. a. 151.

³ Test. a. a. 302.

⁴ Életrajzi adatok a budapest-belvárosi főplébánia anyakönyveiből. Házáról vö. 1. sz. j. és a pesti telekkönyv. L. még: pesti polgárkönyv.

⁵ Test. a. a. 1.

⁶ Vö. 4. sz. j. Építkezéseiről: Orsz. Ltár, Kam. Adm. Mem. u. Anbr. 3932 f., 52, 86K.

⁷ Vö. 4. sz. j.

⁸ Test. a. a. 125.

⁹ Pesti telekkönyv.

szerint „Rómába zarándokolt”. Egy év múlva elfogták, s hónapokig ült a város tömlöcében, megkínózták, de nem szelidült meg. Szitkozódott, fenyegetőzött a börtönben, a hozzáküldött jezsuitát elkergette. Közben — bilincsei könnyítésére — megjavította az elromlott városházi toronyórát, mint „ezermester”. Végül is szabadon bocsátották, mert nem sikerült rábizonyítani a szándékosságot. De évek múlva új felesége is arról panaszkodott a tanács előtt, hogy férje meg akarja ölni. 1717-ben halt meg.¹⁰

A negyedik és utolsó könyvtulajdonost azoknak sorában találjuk, akiknek nem volt ingatlan birtokuk. WILHELMB Mihály János fürdő és sebész azzal a feltétellel kapta meg a polgárjogot 1696-ban, hogy rövidesen házat szerez.¹¹ De még 1704-ben bekövetkezett halálakor sem volt háza. Könyvei ellenben voltak: a hagyatéki leltár 27 kötet könyvről emlékezik meg.¹²

WILHELMB társadalmi helyzetét a kor felfogása az iparosok között határozta meg. Nem volt „igazi”, tanult orvos, csak „alsóbbrendű”, aki testi beavatkozásokra vállalkozott, szemben az egyetemet végzett, és csupán elméleti kérdésekben, legfeljebb receptírásban tevékenykedő, „magasabbrendű” orvosokkal. 1638 körül született, és Steyregg ausztriai községből került Pestre, valószínűleg a hadsereggel.¹³

Leltára, kivételképpen, itt-ott említést tesz könyveinek szerzőiről is. Ilyen módon néhány esetben sikerült a könyvek közelebbi (bibliográfiai) adatait is megállapítanunk. Sorrendben így következnek:

Johannes Agricola Wundartzney — Johannes AGRICOLA (valódi nevén DETHARDING): *Wundartzney* című műve Nürnbergben jelent meg 1643-ban. Szerzője egy ismert német orvosdinasztia tagja.¹⁴

2 bücher Felix Würtz — Felix WÜRTZ bázeli kirurgus Zürichben született, s a XVI. század második felében élt. Írt egy *Wundartzney*-t, mely igen népszerű volt. Valószínű, hogy ezt a művet érti a leltár. Fivére, Rudolph WÜRTZ strassburgi kirurgus javított kiadásban bocsátotta közre: „Practica der Wundartzney Felix Würtzen, des weyl. berühmten und wolerfahrenen Wundartztes zu Basel... vermehret durch Rudolph Würtzen in Strassburg. Stettin, 1649.” (Ez a kiadás két példányban is megtalálható a budapesti Egyetemi Könyvtárban.)¹⁵

Kräuter Buch Apollinari — Quintus APOLLINARIS néven működő német orvos, akinek fűvészkönyve 1661-ben jelent meg Strassburgban.¹⁶

Artzney Bücher Habersack — Johann Karl HABERSACK: Relation in welcher beygebracht wird, was gestalten die Wienerische Neustadt mit der Pest angesteckt worden: wie man sich in geistlicher und weltlicher Ordnung verhalten: was für Praeservativ Mittel gebraucht... Wien, 1681. (A budapesti Egyetemi Könyvtár állományában.)¹⁷

4 bücher Theophrasti Paracelsi — PARACELUS (1493—1541), a híres humanista orvos művei, ki könyveiben főleg az orvostudomány rendszerével foglalkozott. Összes művei többféle kiadásban is megjelentek, 4 kötetes kiadásáról azonban nincs tudomásunk. Tíz kötetben adták ki, valószínű, hogy WILHELMBnek hiányosan volt meg.

¹⁰ A bírósági adatokat BÓNIS György szívésségéből közlöm, ki a pest-budai igazságszolgáltatásról szóló munkáját még kéziratban rendelkezésemre bocsátotta.

¹¹ Pesti tanácsulési jegyzőkönyv, I. 415.

¹² Test. a. a. 70.

¹³ Uo.

¹⁴ *General catalogue of printed books*, British Museum, London—Beccles, 1931. 2. vol. — Újabb kiadása: Nürnberg, 1674. (A Magyar Tudományos Akadémia könyvtárában.)

¹⁵ Jelzet: Db 2039, Dd 125. — JÖCHER, Christian Gottlieb: *Allgemeines gelehrten-Lexicon*. Leipzig, 1750—51.

¹⁶ HIRSCH, August: *Biographisches Lexikon der hervorragenden Aerzte*. Wien—Leipzig, 1884.

¹⁷ Jelzet: Db 445.

Examen büchel Josephi Schmidt — Joseph SCHMIDT német orvos, aki 1653—1675 között Augsburgban működött. Egyik műve: *Examen phlebotomicum* — érvágó-kézikönyv. Nyilván erre utal a leltár.¹⁸

Ezeken kívül még kémiai könyvekről, továbbá a katonaorvoslásról, a pestisről, valamint a köptető és hánytató hatású antimonnról szóló könyvekről emlékezik meg az inventárium, közelebbi megjelölés nélkül, valamint kézírásos jegyzeteket is említ.

Csupa német orvosi szakmunka tehát, amennyire megállapítható, és a maga korában sem túlságosan friss mindegyik.

A könyvek mindig a művelődés útját jelzik. A pesti könyvtulajdonosok is erre hívják fel a figyelmet. Az a művelődés azonban, mely a fenti leltárak adataiban tükröződik, még nem valami általános jellegű érdeklődés, hanem egyszerűen a szakmát, a mesterséget segíti. (A kézműves mesterségek között is egyedül az építőipart látjuk képviselve egy ács és egy kőműves hagyatékában.) A fejlődésben levő városban hivatásuk és társadalmi osztályuk magaslatán álltak. Tevékenységük egyik ága a mindennapi szükségletek gyakorlati világa felé vonta őket, míg a kivitelezésben, a formálásban a művészet gondolatával érintkeztek. Ezért kaphattak támogatást könyvektől. A „sebész” — a lenézett fürdő — mestersége viszont, minden társadalmi hátránya ellenére, a tudománnyal találkozott.

Az értelmiségi réteg legmagasabb képviselőinek leltárait nem ismerjük, de feltűnő, hogy a fennmaradó közép- és alacsonyabbrangú hivatalnokok ingóságai közül teljesen hiányoznak a könyvek.

Olyan, aki nem gyakorlati hasznú és nem a mindennapi munkához szükséges irányítást keresett a könyvekben, csak egy akadt: a nyugtalan életű, fűrő-faragó ezermester, aki a lakatok, reszelők és kalapácsok világában „különböző régi könyvecskéket” tartogatott.

DÜMMERTH DEZSŐ

Reviczky Gyula ismeretlen verse a könyvterjesztésről. Az 1867 óta megszaporodott számú folyóiratokban még bizonyára sok nagyobb íróknak ismeretlen verse lappang, hiszen olyik efféle kéréséletű folyóiratot sem hivatalosan, sem magánosanál meg nem őriztek. Hasonló módon vidéki lapokban is akadhat a szorgos kutatóknak zsákmánya, ahogy pl. nemrégiben egy olyan ADY-verset találtak a *Sopron* c. napilap 1899-i évfolyamában, amelyet egyik gyűjteményes kiadás sem ismert.¹ Az alábbiakban REVICZKY Gyulának egy versét közöljük, amely szintén nem fordul elő a legújabb gyűjteményes kiadásban, jöllehet azt tanúsítja, hogy REVICZKY mennyire együtt érzett a korabeli elnyomottakkal, lenézettekkel. Az alkalom, amire a költemény készült, a könyvkereskedő segítők „Csak szorosán” egyletének bálja volt 1885. január 5-én, közölte „Prolog” címmel az *Űstökös* című élc lap (ámbar inkább kesernyés, mint víg hangulatú) a január 11-i számban:

Hadd zengjek féltestvérek, rólatok,
Kik eszmét, szellemet, könyvet kínáltak.
A mienknél nem jobb a társatok,
Közönynek hívják ezt a jó barátot!
Kik az író híret terjesztitek,
Úgy jártok, mint a föl se vett poéták.
A könyv ma nem kell, a tömeg siket,
S a kort ma nem élvezik, csupán a léhák.

¹⁸ JÖCHER, i. m.

¹ ZAKAR: *Ady Endre soproni kapcsolatainak nyomai*. Soproni Szle. 1960. 2. sz.

Ah, úgy van, úgy! Hiába kérkedünk,
 Hogy versenyzünk a mívelt nemzetekkel.
 Szívünk nem él, csupán idegzetünk!
 Újságpapír, botrányok; más ma nem kell.
 Újság újságot ér szünetlenül,
 S írónak, kiadónak foga vásik.
 Posztikiszli ellopásán még hevül
 A t. cz. publikum, jó könyvtül ásít.
 Írók művét ne emlegesd neki;
 Elalszik már a címztül is, ha hallja,
 S nem lelki benső szükségből veszi
 A könyveket; nincs pénze holmi dalra.
 Egypár garast ha mégis vet nekik,
 Az irodalmat pártolom — kiáltja.
 Pedig sok másra két kézzel telik;
 Tanum a bor, korteskedés s a kártya.
 Hát meddig tart még ez az állapot!...
 Siket fülelnek meddig szól az ének?...
 Ti nyelvetekre büszke magyarok.
 Hát könyves boltba már ti sose léptek?
 S ti fiatal barátaim, vajon
 Megérték-e míveltebb kort amannál,
 Midőn magyar háznál az asztalon
 Könyv nem volt látható, kivéve naptárt?
 Szívem azt mondja, nem fog tartani
 Örökké ez a mozdulatlan álom.
 Mindnyájunknak fog még hajnallani,
 Nekünk is lesz még ünnep a világon.
 Ápoljuk, tartsuk ébren a reményt,
 Hogy a magyarnak van még szíve, lelke.
 Aranvt, Petőfit, Katonát, Keményt
 Nem hozhat létre pusztá vakszerencse.
 Barátaim, ti is reméljétek;
 Az íróknak szüksége van reátok.
 Higvjétek, ez tovább így nem lehet.
 Lehull a nemzetről a régi átok.
 Csak szorosán, csak összetartsatok!
 Áruljatok dalt, bölcseséget, eszmét,
 Azt mondta egy magyar, a legnagyobb:
 Ha Magyarország nem volt is, de lesz még!”

Elég szomorú képe a könyvkereskedelemnek ez a költészet tükrében, 40 év alatt semmi sem változott? PETŐFI az *Okatoótáiban* is csak hasonlót ír:

„Szerény állat itt a lélek,
 Nem kér szénát, abrakot,
 Mint számár a gazt: zabálja
 A k a l e n d á r i o m o t.”

Tehát 40 esztendő leforgása alatt, ahogy REVICZKY verse tanúsítja, nem nagyon fordult tovább a könyv kelendősége tekintetében a magyar glóbus.

CSATKAI ENDRE